

PALEO- AKTUEEL

2

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1991, Biologisch-Archaeologisch Instituut, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Foto omslag: G.J. Bartstra

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden
overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn
voorzien

Inlichtingen: BAI, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-0251-8

PALEO-AKTUEEL

2

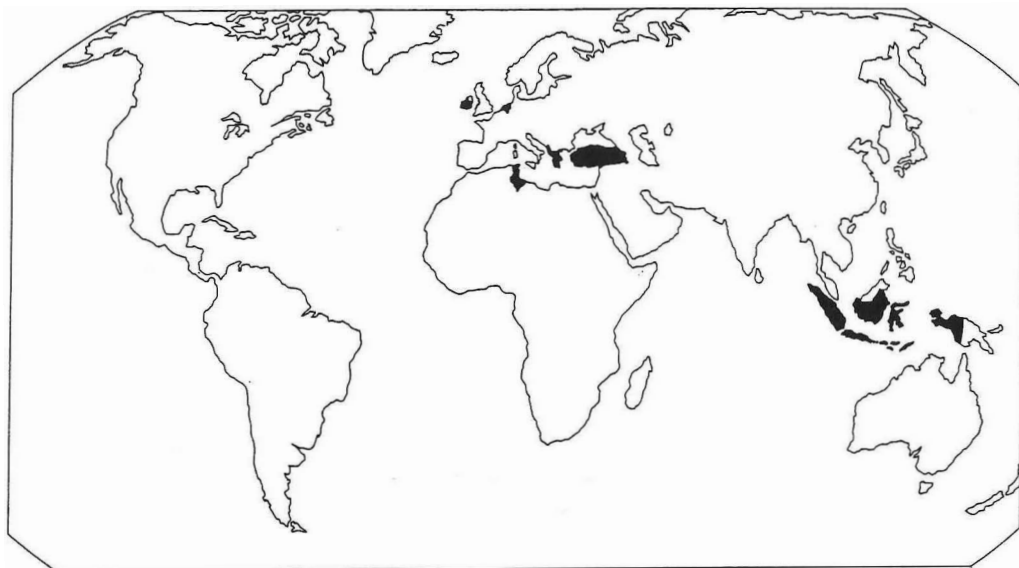
redactie

**Mette Bierma
Jurjen M. Bos**

Biologisch-Archaeologisch Instituut

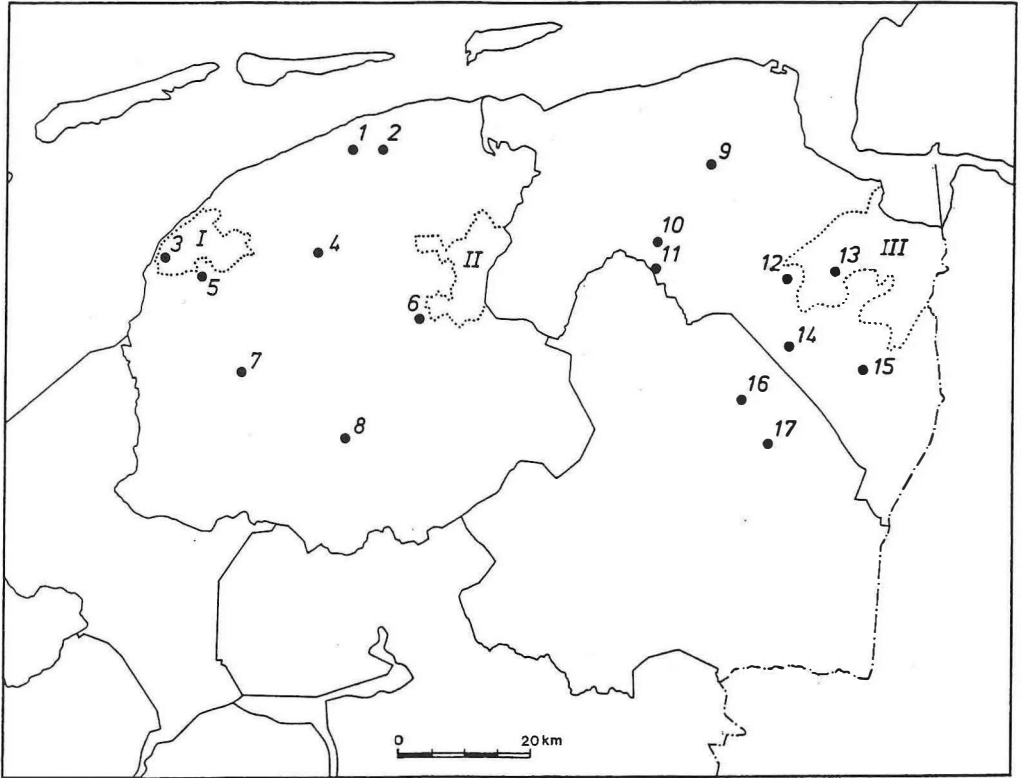
Groningen, 1991

In deze aflevering: Griekenland, Ierland, Indonesië, Nederland, Tunesië en Turkije.

In deze aflevering uit Noord-Nederland:

1. Oosterbeintum; 2. Foudgum; 3. Wijnaldum; 4. Leeuwarden; 5. Doijum; 6. Egbertsgaasten; 7. Bons; 8. Oudehaske; 9. Stedum; 10. Groningen; 11. Neerwolde; 12. Zuidwolde; 13. Scheemda; 14. Wildervank; 15. Onstwedderholte; 16. Gieten; 17. Bronneger; I. De Bjirmen; II. Achtkarspelen-Drachten-Eestrum; III. Dollardboezem.

INHOUD

G.-J. BARTSTRA Het BAI op Sulawesi: verkenningen in de Walanae vallei	9
S. BOTTEMA, H.A. GROENENDIJK & E. MOOK-KAMPS Archeologisch en palynologisch onderzoek van een pingo te Wildervank (Gr.)	15
D. STAPERT Het onderzoek van de Ahrensburg-vindplaats te Oudehaske (Fr.) in 1990	19
E. KRAMER Mesolithische vondsten bij Egbertsgaasten (Fr.)	25
S. BOTTEMA, F. BOTTEMA & N. BOTTEMA-MACGILLAVRY De exploitatie van een infrastructureel traag ecosysteem: het verzamelen van wijngaardslakken	28
P. KROEZENGA, J.N. LANTING, R.J. KOSTERS, W. PRUMMEL & J.P. DE ROEVER Vondsten van de Swifterbantcultuur uit het Voorste Diep bij Bronneger (Dr.)	32
J.N. LANTING & S. BOTTEMA Aanwijzingen voor een pre-Trechterbekerlandnam in het Gietsenveentje, gem. Gieten (Dr.)	37
A.T. CLASON De radius-beitels van Ilipınar (Turkije)	40
E. DRENTH & A.E. LANTING De chronologie van de Enkelgrafcultuur in Nederland: enkele voorlopige opmerkingen	42
H.A. GROENENDIJK Grafheuvels op de Onstwedderholte (gem. Stadskanaal, Gr.)	47
B. RAFTERY & W.A. CASPARIE Houten veenwegen in Ierland	52
I.-L. STUIJTS Kinderoffers in de Tophet (Carthago); houtskoolonderzoek	58
J.M. PASVEER Foudgum (Fr.) in de Romeinse tijd	62

O.H. HARSEMA	
Wat Amerika ons kan leren: over 19e-eeuwse landschaps- schilderijen en ethno-ecologische geschiedschrijving	66
R. NEEF & S. BOTTEMA	
Mest als bron voor verkoold plantaardig materiaal uit opgravingen in het Nabije Oosten. Waarnemingen en experimenten	72
J. MOLEMA	
Archeologische verkenningen in de landinrichtingsgebieden Achtkarspelen, Eestrum en Drachten (Fr.)	77
A. EFSTATHÍOY, Z. MALAKASIÓTI & H.R. REINDERS	
Een survey in het gebied ten noorden van Hellenistisch Halos (Griekenland)	82
Y. DIJKSTRA	
De archeologie in ruilverkaveling De Bjirmen (Fr.)	87
W. PRUMMEL & E. KNOL	
Strandlopers op de brandstapel	92
J.M. BOS & J. ZIJLSTRA	
Nieuwe fragmenten van de 'koninklijke' spang van Wijnaldum (Fr.)	97
T. LOOIJENGA	
De runeninscriptie van Doijum (Fr.): echt of vals?	100
W.A. CASPARIE	
Houtgebruik in het vroeg-middeleeuwse grafritueel in Noord-Nederland	103
P.B. KOOI, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER	
De wierde De Weer bij Stedum (Gr.)	108
J.M. BOS, J.K. BOSCHKER, A. JAGER & D.M. VISSER	
Een terpje en een wier in Bons, bij Sneek (Fr.)	111
C.R. JAGER	
Veenterpen in Neerwolde (Gr.); het aardewerk van terp nr. 3	115
H.A. GROENENDIJK	
Middeleeuwse bedijking aan de rand van de Dollard bij Zuidbroek (Gr.)	118
J. MOLEMA	
Kerken in de voormalige Dollardboezem (Gr.)	123
H.T. UYTTERSCHAUT	
De menselijke skeletten uit Scheemda (Gr.)	127

G.L.G.A. KORTEKAAS	
Opgraving Wolters-Noordhoffcomplex te Groningen (Gr.)	130
J.T. ZEILER & J. SCHELVIS	
Veren, mijten en een luis	134
A. JAGER	
Het Kapittelhuis te Leeuwarden (Fr.)	137
W.A. CASPARIE & J. SCHONEVELD	
Een pseudo-leienboekje van het Martiniekerkhof in Groningen (Gr.)	140
P. BAKS	
De burcht van graaf Edzard in de stad Groningen, 1506-1514	143
J. SCHELVIS	
Een ei hoort erbij... Parasieten in en op de 17e-eeuwse bewoners van het Martiniekerkhof in Groningen (Gr.)	149

HET ONDERZOEK VAN DE AHRENSBURG-VINDPLAATS TE OUDEHASKE (FR.) IN 1990

Dick Stapert

Inleiding

In het eerste nummer van *Paleo-aktueel* werd bericht over de in 1989 ontdekte vindplaats van de Ahrensburg-traditie te Oudehaske in Friesland (Stapert, 1989). De door G. Jonker verzamelde collectie is ondertussen aangekocht door het Fries Museum. In het voorjaar van 1990 werd ter plaatse een opgraving verricht, in samenwerking met het Argeologysk Wurkferbân van de Fryske Akademy. Hoewel de vindplaats geheel verploegd bleek te zijn, leverde het onderzoek toch belangwekkende gegevens op.

Het landschap

De vindplaats is waarschijnlijk gelocaliseerd in het stroomgebied van de 'Pleistocene Boorne'. Op figuur 1 is deze aangegeven, op basis van de nieuwe geologische kaart (de Groot et al., 1987).

De vindplaats bevindt zich op een langwerpige akker ten zuiden van de Jousterweg. Op de akker is een duidelijke dalhelling zichtbaar, ongeveer oost-west, tussen ca. 50 en 100 m ten zuiden van de vuursteenconcentratie. Het dal ten zuiden van de vindplaats was naar alle waarschijnlijkheid waterhoudend ten tijde van de laat-paleolithische bewoning, hoewel het deels is opgevuld met Jong Dekzand. We hebben dus te maken met een klassieke locatie. De vindplaats ligt op het hoogste deel van een lage dekzandrug, juist ten noorden van de eerste glooiing naar beneden. We mogen aannemen dat ook het betere uitzicht over het landschap dat deze situering biedt een rol heeft gespeeld, naast de wens om op een droog oppervlak te kamperen.

Het dal ten zuiden van de vindplaats is

niet zichtbaar op geologische of bodemkundige kaarten. Een hoogtelijnenkaart van de omgeving van de vindplaats (fig. 2) levert voor het gebied rondom en ten zuiden van de vindplaats een interessant beeld. Het dalletje is duidelijk zichtbaar op de kaart; het verloopt meanderend van noordoost naar zuidwest, tot het uitmondt in de zuidoosthoek van het Haskerwijd (een plas ontstaan door uitvening, ten westen van Oudehaske). Vervolgens komt het weer tevoorschijn uit de noordwesthoek van deze plas. Het verdere verloop is onbekend, maar het is waarschijnlijk dat het verder naar het westen of noordwesten uitmondt in de 'Pleistocene Boorne'. Het dalletje is 300 tot 800 m breed. Hier en daar zijn zijgeultjes zichtbaar op de hoogtelijnenkaart. Eén daarvan bevindt zich direct ten zuidwesten van de vindplaats, zodat we kunnen stellen dat deze ligt op een plek waar een klein zijdal uitmondt in een groter. Dergelijke nederzettingslocaties komen veel voor in het late paleolithicum; hetzelfde geldt bijvoorbeeld voor Oldeholtwolde (Stapert, 1982).

Op en vlakbij de vindplaats moet de keileem onbereikbaar zijn geweest voor de laat-paleolithische mens. De top van de keileem bevindt zich ter plaatse op ongeveer 3 m onder maaiveld. In figuur 1 zijn keileem-voorkomens gekarteerd. De vertikaal gearceerde gebieden op de kaart kunnen beschouwd worden als mogelijke bronnen van vuursteen ten tijde van de Ahrensburg-bewoning. De meest voor de hand liggende locatie is het voorkomen ten noordwesten van het Haskerwijd. Dit zou betekenen dat de mensen hun materiaal over een afstand van minstens 1,5 km moeten hebben aangesleept. Het is aannemelijk dat op de vindplaats reeds de eerste preparatie van de kernen werd uitgevoerd,

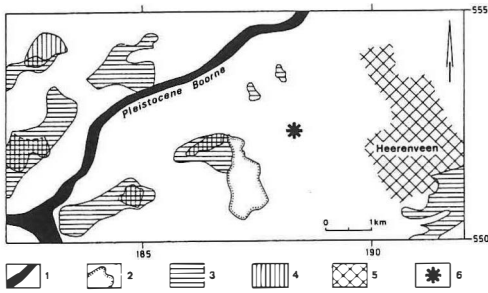

Fig. 1. Keileemvoorkomens in de omgeving van de vindplaats te Oudehaske: 1. de Pleistocene Boorne, de keileem is weggerodeerd; 2. het Haskerwijd (een plas); 3. keileem binnen 2 m (naar De Groot et al., 1987); 4. keileem binnen 1,2 m (naar STI-BOKA, 1976); 5. Heerenveen; 6. de Ahrensburg-vindplaats.

al was het alleen maar uit een oogpunt van gewichtsreductie. Dergelijke 'werkplaatsen' bij vuursteenbronnen zijn nog maar nauwelijks bekend in Nederland, hoewel er vele moeten bestaan.

De stratigrafie

Behalve aan de hand van het profiel in de opgravingsput, werd de stratigrafie op de vindplaats onderzocht door middel van handboringen en enkele profielsleuven. Voor de interpretatie van de gegevens wordt samengewerkt met de Rijks Geologische Dienst.

In het eerste rapport werd het vermoeden uitgesproken dat we te Oudehaske met een vindplaats te maken hebben uit een late fase van de Ahrensburg-traditie. Dat vermoeden kon door het stratigrafisch onderzoek bevestigd worden. Met de boor werd op de akker in de ondergrond een 'Usselo-situatie' aangetoond: een veenlaagje uit het Allerød-Interstediaal, overgaand in de Laag van Usselo. Het veenlaagje komt voor in het meest noordelijke deel van de akker te Oudehaske, op een diepte van ongeveer 1,5 m; het is 30-35 cm dik. In een profielsleuf werd het veenlaagje bemonsterd voor ^{14}C -onderzoek,

pollenanalyse en onderzoek van mijten.

De Laag van Usselo, een paleobodem met houtskoolpartikels, kon ook worden waargenomen in het profiel ter plaatse van de vuursteenconcentratie (fig. 3). Het opgravingsprofiel is als volgt opgebouwd (van boven naar beneden):

1. Bouwvoor, plaatselijk met veenresten, 0-30 cm;
2. Geel dekzand, bovenin met de B-horizont (en plaatselijk deels ook de A2-horizont) van de Holocene podzol, 30-80 cm; gezien de stratigrafie als geheel kan dit alleen Jong Dekzand II zijn;
3. Laag van Usselo: vuilgrijze band met houtskooldeeltjes, 80-90 cm; plaatselijk wordt de bovenkant van de Laag van Usselo gemarkeerd door ijzerinfiltratie;

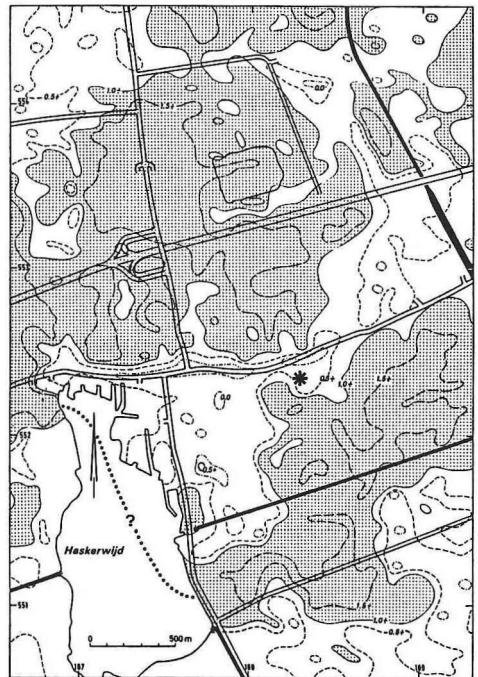

Fig. 2. Hoogtelijnenkaart van de omgeving van de vindplaats te Oudehaske (met een asterisk aangegeven). Naar de Hoogtepuntenkaart van Nederland, blad 11 West. Hoogtelijnen om de 0,5 m; gebieden beneden 1 m -NAP zijn gestippeld. De vindplaats ligt langs de noordelijke rand van een dalletje.

4. Geel dekzand, vaag parallel gelaagd, 90-140 cm. Dit is hoogstwaarschijnlijk Jong Dekzand I. De onderste 10-20 cm van deze laag is secundair verkit door ijzerbindingen en humaten: een compacte bruine infiltratiezone;
5. Lichtgrijs fijn, mogelijk iets lemig zand, duidelijk parallel gelamineerd, meer dan 25 cm dik. Dit is waarschijnlijk Oud Dekzand II.

De vondsten stammen alle uit de bouwvoor. De weinige kleine artefacten die te voorschijn kwamen tijdens het verdiepen onder de bouwvoor moeten uit mollegangen e.d. komen. Grotere artefacten kwamen onder de bouwvoor niet voor, en de paar splinters afkomstig van onder de bouwvoor gingen vergezeld van kleine (recente) baksteenfragmenten en dergelijke. Van groot belang is het feit dat de Laag van Usselo ter plaatse van de concentratie voorkomt, op een diepte van 80-90 cm. Dit betekent dat de artefacten, nu opge-

nomen in de bouwvoor, oorspronkelijk voorkwamen aan de top van het Jong Dekzand II. Op basis van de stratigrafie kan het archeologische materiaal niet ouder zijn dan het eind van het Late Dryas-Stadiaal, en een datering in het eerste deel van het Holoceen (Preboreaal) is daarom niet uitgesloten. We hebben dus inderdaad te maken met een late Ahrensburg-vindplaats. Het geborgen materiaal (fig. 4) ondersteunt deze conclusie.

Recentelijk is een belangrijke vindplaats van de Ahrensburg-traditie opgegraven bij Bedburg-Königshoven in het Rijngebied (Street, 1989). Hier zijn vele botten (met slachtsoren) van jachtwild bewaard gebleven (oeros, wild zwijn, ree, hert, paard, das, bever; mogelijk ook meerdere vis- en vogelsoorten). Verder werd een schedel van een gedomesticeerde hond gevonden. Interessant zijn twee hertengeweimaskers, zoals we die ook kennen van Star Carr en Hohen Viecheln. Onder het vuursteenmateriaal komen slechts drie spitsen voor,

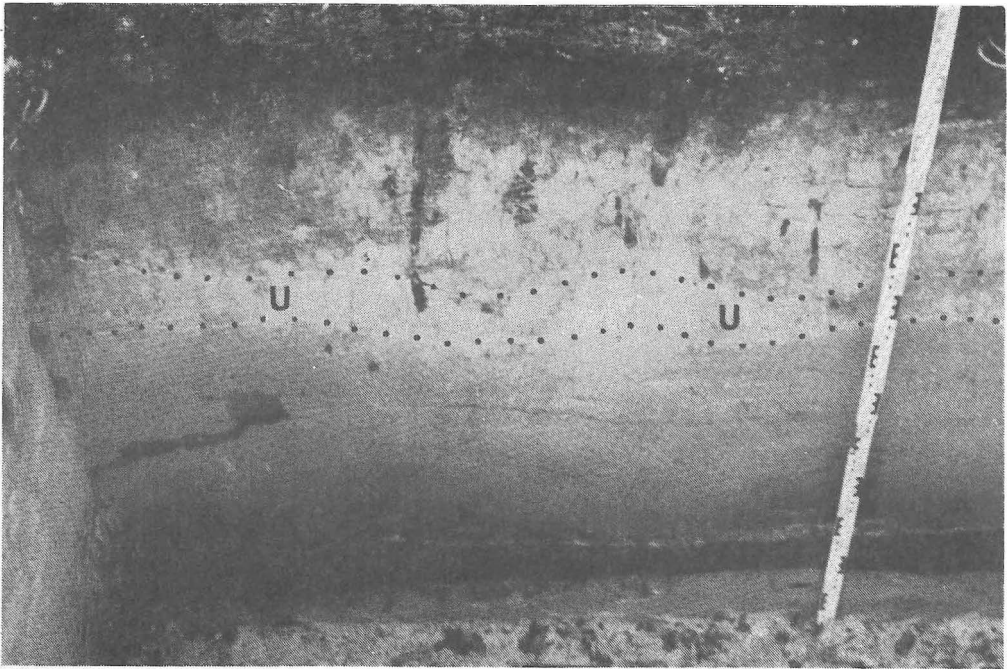

Fig. 3. Het profiel in de opgravingsput. U: Laag van Usselo.

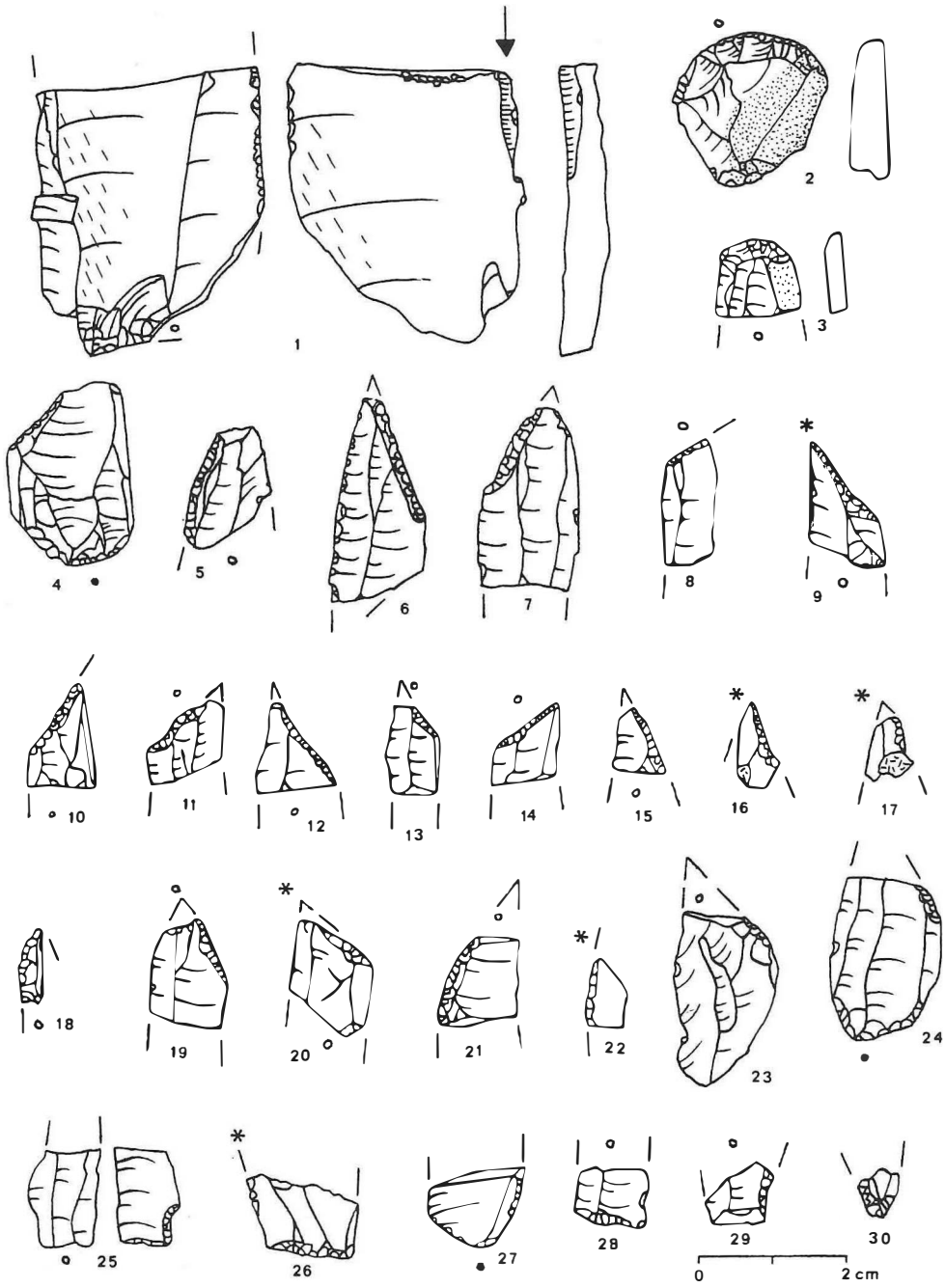

Fig. 4. Oudehaske. Vuurstenen werktuigen, geborgen tijdens de opgraving in 1990: 1. hoekstecker op klingfragment; 2. korte afslagkrabber; 3. krabberfragment; 4-5. waarschijnlijk halffabrikaten van B-spitsen; 6-30. spitsfragmenten.

alle drie B-spitsen. Twee ^{14}C -dateringen plaatsen Bedburg in de eerste helft van het Preboreaal (9600±100 BP, 9780±100 BP).

De vondsten

Tijdens de opgraving werden 16 vierkante meters gezeefd (maaswijdte 4 mm). De bouwvoor bevat verspreid subrecent materiaal, maar naar alle waarschijnlijkheid geen vuurstenen artefacten van elders. Het gevonden vuursteenmateriaal behoort dus geheel tot de Ahrensburg-vindplaats. Er werden geen grotere brokken steen van ander materiaal dan vuursteen gevonden. Waarschijnlijk heeft op de vindplaats geen van stenen geconstrueerde haard bestaan (zoals bekend van Oldeholtwolde), en ook zal er geen 'tentring', een kring van grote stenen, geweest zijn.

Tussen de collectie Jonker (Stapert, 1989) en de opgravingscollectie bestaat een groot verschil in de gemiddelde grootte van de artefacten. Dit was uiteraard te verwachten; Jonker heeft de grotere artefacten uit de bouwvoor verzameld, terwijl met de zeef het resterende fijne materiaal geborgen kon worden. Dit verschil kan geïllustreerd worden met de proporties van de 'splinters' (vuurstenen artefacten kleiner dan 1,5 cm) in beide collecties. Van de 507 artefacten in de collectie Jonker zijn 69 splinters; dat is 13,6%. Tijdens de opgraving werden 899 artefacten verzameld, waarvan 735 splinters zijn: 81,8%. Het opgegraven materiaal omvat 30 werktuigen (meest kleine fragmenten), 50 klingen en klingfragmenten, 82 afslagen en afslagfragmenten, 2 mogelijke stekerafslagen, en 735 splinters. Net als in het geval van de collectie Jonker (45%) is ook van de opgravingscollectie een belangrijk deel verbrand (49%); dit moet (grotendeels) in subrecente tijd gebeurd zijn.

Het selectie-effect op grootte is ook duidelijk waarneembaar aan het werktuigenbestand. Van de 30 opgegraven werktuigen zijn er 27 (90%) te beschrijven als spitsen en waarschijnlijke spitsfragmenten (fig. 4).

In de collectie Jonker zijn de kleine spitsen in de minderheid: 5 van de 18 werktuigen (28%). Van de 48 bekende werktuigen van Oudehaske bestaat tweederde uit spitsen of spitsfragmenten. De opgraving heeft dus het beeld van de vindplaats in die zin gewijzigd, dat nu duidelijk is geworden dat de inventaris 'gespecialiseerd' is: spitsen domineren. Behalve de 27 spitsen zijn tijdens de opgraving een steker, een kleine afslagkrabber en een krabberfragment gevonden.

Hoewel de vindplaats niet geheel is opgegraven, kunnen we toch stellen dat deze vrij klein is. In totaal zijn nu 611 artefacten verzameld groter dan 1,5 cm. Het is waarschijnlijk dat het totale aantal daarvan niet boven de 1000 zal liggen. Kleine vindplaatsen met een hoog aandeel van spitsen binnen de werktuigen zijn mogelijk te interpreteren als 'jachtkampen'.

Slechts weinig spitsen zijn min of meer compleet. Twee spitsen zijn mogelijk half-fabrikaten (nrs. 4 en 5 in fig. 4). De laatste fase van de Ahrensburg-traditie wordt gekarakteriseerd door het domineren van B-spitsen en Zonhoven-spitsen, terwijl steelspitsen schaars zijn of ontbreken. Te Oudehaske is slechts één duidelijke steelspits gevonden, terwijl de meeste andere spitsen geclassificeerd kunnen worden als B-spitsen of Zonhoven-spitsen. Het opgegraven materiaal ondersteunt dus de uitkomst van het stratigrafisch onderzoek: Oudehaske behoort tot de laatste fase van de Ahrensburg-traditie ('Epi-Ahrensburgien'), en is vermoedelijk te dateren in de eerste helft van het Preboreaal.

Dankbetuigingen

Graag wil ik iedereen bedanken die meegeholpen heeft om de opgraving tot een succes te maken. Zonder de inspanningen van de leden van het Argeologisch Werkferbån was dat nauwelijks mogelijk geweest; het werk was zwaar en nogal onaangenaam. De secretaris van het Werkferbån, H. de Jong, getroostte zich grote moeite bij het organiseren van de opgraving. Jan

Boschker (Fries Museum) was, zoals altijd, een grote steun; hij verzette veel zwaar spitwerk. Alexander Jager hielp niet alleen mee op de opgraving, maar was ook behulpzaam bij het uitwerken van de gegevens. Het Fries Museum verzorgde het schoonmaken en nummeren van de vondsten. De eigenaar van het terrein, E. Huttinga, wil ik graag bedanken voor de vriendelijke medewerking. Hans Zwier (BAI) assisteerde als tekenaar in het veld. A. Bosch en M.J. van Weperen (RGD) wil ik bedanken voor de interessante discussies over het opgravingsprofiel. Miriam Weijns (BAI) maakte een nette versie van mijn artefacttekeningen. Ellie Engelsman hielp bij het inkorten van de oorspronkelijke tekst. Allen ben ik zeer erkentelijk.

Summary

This paper summarizes the results of the 1990 excavation at the Ahrensburgian site of Oudehaske (Stapert, 1989). The artefacts were encountered exclusively in the ploughed topsoil. At a depth of 80-90 cm the Usselo Horizon was present, proving that the site cannot be older than the end of the Late Dryas Stadial; a dating in the first part of the Preboreal seems likely. The finds from the excavation pit (8x2 m) were collected by sifting, and consist of 30 tools or tool fragments, 50 blades or blade fragments, 82 flakes or flake fragments, 2 possible burin spalls, and 735 chips smaller than 1.5 cm. The 30 tools comprise one burin on a broken large blade, a small flake scraper, a scraper fragment and 27 points, mostly fragmentary. Convincing tanged points were not collected. Most of the points and point fragments can be classified as probable B points or Zonhoven points. On stratigraphical and archaeological grounds the site can be placed in the last phase of the Ahrensburgian Tradition ('Epi-Ahrensburgian'), just like the site of Gramsbergen (Stapert, 1979).

Literatuur

- Groot, T.A.M. de et al., 1987. *Toelichtingen bij de geologische kaart van Nederland 1:50.000. Blad Heerenveen West (11W) en blad Heerenveen Oost (11O)*. Haarlem.
- Stapert, D., 1979. Zwei Fundplätze vom Übergang zwischen Paläolithikum und Mesolithikum in Holland. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 9, pp. 159-166.
- Stapert, D., 1982. A site of the Hamburg tradition with a constructed hearth near Oldeholtwolde (province of Friesland, the Netherlands); first report. *Palaeohistoria* 24, pp. 53-89.
- Stapert, D., 1989. Een vindplaats van de Ahrensburg-traditie bij Oudehaske (Fr.). *Paleo-aktueel* 1, pp. 16-20.
- STIBOKA, 1976. *Bodemkaart van Nederland, schaal 1:50.000. Toelichting bij kaartblad 11 West Heerenveen*. Wageningen.
- Street, M., 1989. *Jäger und Schamanen. Bedburg-Königshoven; ein Wohnplatz am Niederrhein vor 10000 Jahren*. Mainz.